

Zárszó az V. Dialektológiai Szimpozionon*

1. Bevezető megjegyzések. – Tisztelt Jelenlévők! Kedves Kollégák! Tudományos ülészakon zárszót mondani, noha természetesen megtiszteltetésnek számít, általában korántsem könnyű, főként abban az esetben, ha a jelenlévők arra gondolnak, hogy az előadó összefoglalja az elhangzott referátumok és a hozzájuk kapcsolódó észrevételek főbb tanulságait, a szóban forgó tudományszak helyzetét, a jelenleg kirajzolódó kutatási irányait, tendenciáit és a közeljövőben várható feladatait is. Ez azonban, mivel ezen a szimpozionon két szekcióban tartottunk előadásokat, nemcsak lehetetlen, hanem szükségtelen is, a résztvevők ugyanis tudományos terveiknek, szűkebb szakmai érdeklődésüknek megfelelően választani tudtak az ülészak referátumainak tematikailag sokszínű kínálatából, ezenkívül pedig – ami ennél még sokkal fontosabb – kutatásaikhoz esetleg ötletet kaphattak a hozzászólásokból és a kollégákkal folytatott beszélgetésekből is. Mindezt figyelembe véve csupán arra vállalkozom, hogy a szimpozionról vázlatos képet adjak, s ezzel összefüggésben a magyar dialektológiának az utóbbi fél évszázadban megtett útjára, főbb eredményeire visszapillantok, valamint a jövőbeli feladataira és lehetőségeire is röviden kitérjek.

2. Visszatekintés. – Ismeretes, hogy Magyarországon a második világháború után mintegy két évtizedig még fennmaradtak a hagyományos paraszti gazdálkodás keretei, még továbbra is megőrződtek a falusi életforma és szokásrendszer régi hagyományai, s ezzel párhuzamosan lényegében a kisebb-nagyobb települések nyelvjárási alaprétege még tovább élt, a köznyelvi hatás miatt azonban a változások jelei már az 50-es években kezdtek megmutatkozni. Ez az időszak nagyjából az 1960-as évek elejéig-közepéig tartott, a nagyobb mértékű gazdasági, társadalmi és kulturális átalakulások ugyanis akkortájt mentek végbe, s ezeknek következtében nagyrészt ekkor kezdődött el nyelvjárásaink fokozatos visszaszorulása.

Ezért azt állapíthatjuk meg, hogy például a magyar nyelvvel való tényleges munkálatai (a helyszíni gyűjtések) az 1950-es évek legelején még a lehető legjobbkor indultak el. Az pe-

* Elhangzott 2007. augusztus 24-én Szombathelyen, az V. Dialektológiai Szimpozion zárónapján.

dig különös szerencséje dialektológiánknak, hogy a nagyatlasz munkatársai sokoldalúan képzett, kiváló szakemberekből kerültek ki, akik nagyon értékes nyelvjárási atlaszt készítettek, s emellett közülük többen is önálló kiadványok, cikkek, tanulmányok egész sorát jelentették meg a nyelvjárásaink vizsgálatának különféle tárgyköreiben. Örvedetes, hogy részben az atlaszgárda érdeméből, részben az őket követő dialektológusok (főképpen a mai 50-60 év fölötti nyelvjáráskutatók) jóvoltából – amint az közismert – újabb eredmények születtek, ily módon az utóbbi fél évszázadban sok mindent sikerült ledolgozni abból az adósságból, amely a XX. század első harmadában a magyar dialektológiában fölhalmozódott. Így például a nagyatlasz-munkálatokkal párhuzamosan, majd azt követően jó ütemben haladt a különféle tájszótárak és (az országon belüli és a határainkon kívüli) kisebb-nagyobb régiók nyelvjárásait felölelő nyelvatlaszok kiadása, egy-egy nyelvjáróterület és/vagy település tájnyelvének vizsgálata is. Mindkét korosztálynak fontos szerepe van abban, hogy az utóbbi évtizedekben kinevelődött egy fiatalabb szakmbergárda, amelyet Deme László az 1992-ben rendezett szimpozionon az „unokatanítványok” nemzedékének nevezett, s amely követője lett a korábbi és az újabb nyelvjárás-kutatási irányoknak, és remélhetőleg továbbra is folytatója lesz.

Úgy gondolom, hogy az 1970-es évek végéig elért eredmények játszottak közre abban, hogy a nyelvjáráskutatók körében igény támadt egy önálló tudományos konferencia összehívására, amelyen mód nyílhat a közös szakmai feladatok, teendők megbeszélésére, a különféle tudományos kérdések megvitatására és egymás munkájának, kutatási terveinek megismerésére. Ehhez persze szükség volt egy olyan tetre kész, lelkes és hozzáértő dialektológusgárdára, amelyen 1973-ban a Berzsényi Dániel Főiskolán a Magyar Nyelvészeti Tanszék megteremtésével szerveződött. Így kerülhetett sor 1981-ben Szombathelyen az első dialektológiai szimpozion megrendezésére, melyet aztán további négy követett. Mielőtt a mostani konferenciáról szólnék, szeretnék ezekre nagyon röviden kitérni.

Visszatekintésre sarkall az a körülmény, hogy a most lezajlott tudományos ülészek félig kerek évfordulót, immár az ötödiket jelentette a dialektológiai szimpozionok sorában. Az első és második konferenciát – a későbbiekkel összevetve – viszonylag csekélyebb érdeklődés kísérte. Hatásuk azonban – főképpen az atlaszgárda tagjainak nagy jelentőségű előadásai, hozzászólásai révén, továbbá a középkorú és a fiatal nyelvjáráskutatóknak az előadók sorába való bekapcsolódása, s nem utolsósorban tapasztalatszerzése, véleménycseréje miatt – igen fontos volt egész dialektológiánk jövőjére nézve. A harmadik szimpozion – elsősorban az előadások tematikájának bővülése és kiszélesedése okán – érdemel különös figyelmet. Ettől kezdődően a résztvevők és ezzel együtt a referátumok száma is viszonylag jelentős mértékben gyarapodott, s a negyedik nyelvjárási konferencián a rendezők azt találták célszerűnek, hogy a plenáris ülésen tartott előadások után – a mostanihoz hasonlóan – két szekcióban legyenek a referátumok. Bár az utóbbi időben dialektológiánk utánpótlásgondjainak megoldását illetően néhány tanszéken már aggasztó jeleket is lehet tapasztalni, mégis – éppen az említettek alapján – remélem, hogy a folytatás nem lesz kedvezőtlen.

3. Néhány szó szimpozionunkról. – Örömmel tölt el, hogy a mostani nyelvjárási konferencián is viszonylag sokan vettek részt az egész magyar nyelvtérletről, és a dialektológia szerteágazó kérdésköreiből, valamint a nyelvtudomány más szakterületeiről – a szociolingvisztikától a névtanig – sok színvonalas, érdekes előadást hallgathattunk meg. Az 1992-ben szervezett harmadik szimpoziontól számítva a jelenlegi folyamatossan nőtt a

résztevők és ezzel együtt a referátumok száma, ugyanis 1992-ben 36, 2001-ben 53, most pedig 54 előadás hangzott el. Igaz, a nyelvjáráskutatás tárgyköréhez kapcsolódó, de más nyelvészeti diszciplínához tartozó referátumok száma ezen a konferencián valamelyest kisebb volt, mint például a legutóbbin. Ennek ellenére megállapíthatjuk: az a tematikai gazdagság, sokszínűség, amely a harmadik szimpozionnal kezdődött el és a negyedikén is folytatódott, a mostani tudományos ülésszakra is jellemző volt. Ez igazán majd akkor válhat számunkra nyilvánvalóvá, ha az előadások – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – egy konferenciakötetben napvilágot látnak.⁴

Az első szimpozionon jelenlévők közül többen – kissé ugyan korosabban s természetesen azóta sok-sok tapasztalattal gazdagodva, szakmai ismeretekkel még inkább fölvértvezve, de az akkori lelkesedést, tárgyszeretetet megőrizve – erre az ülésszakra is eljöttek, előadást tartottak, és különféle szerepkörben feladatot is vállaltak. A mindenkori nyelvjárási konferenciákon természetesen főképpen azok a kollégák vettek részt, akiknek a dialektológia művelése, különböző részterületeinek kutatása szinte életre szólóan meghatározta tudományos pályáját, vagy akikhez ez – legalábbis rokon tudományszakként – mindig is nagyon közel állt.

Az elmúlt negyedszázadban tartott öt szimpozionunkon szinte mindig jelen voltak, míg jelen lehettek, a kiváló atlaszgarda tagjai, akik előadásokkal, szakmai tanácsaikkal, ötleteikkel lendületet adtak dialektológiánk újabb eredményeinek eléréséhez. Örülünk, hogy néhányuk tapasztalataira, tanácsaira még ma is számíthatunk. Természetes, hogy nyelvjáráskutatásunk középkorú és idősebb nemzedékének képviselői most is eljöttek a konferenciára. Öröndetes az is, hogy a résztvevők körében valamelyest megnőtt a szomszédos országokból (elsősorban Szlovákiából) érkezett kutatók száma, ezenkívül ez az első szimpozion, amelyen több doktorandusz előadással is szerepelt. Sajnálatos viszont, hogy a doktoranduszoknak szervezett országos konferenciákon Szegeden – tájékozódásom szerint – az utóbbi években nyelvjárási témakörben egyetlen előadás sem hangzott el.

4. Előretekintés. – Az itt tartott előadások számán és tematikai gazdagságán, amelyről röviden már szóltam, még egyáltalán nem érződött, hogy nyelvjáráskutatásunk válságba került volna. Úgy látszik, a korábbi évtizedek eredményei mindmáig lendületben tartották a már jóval korábban indult, munkaközösségben végzett vagy egyéni kezdeményezésű vizsgálódásokat, s ez egy ideig még biztosan így is lesz. Az utóbbi egy-két évtizedben azonban a magyar dialektológia jövőjére nézve több olyan körülmény alakult ki, amely kedvezőtlen folyamatot indíthat el vagy már el is indított. A nyelvjáráskutatás – valamennyire már most érzékelhető – térvesztése, háttérbe kerülése szubjektív és objektív okokkal egyaránt magyarázható. A továbbiakban ezekről szeretnék néhány szót szólni.

Az 1990-es évektől – néhány nyelvjáráskutató és egy-két tanszék, intézmény kivételével – a korábbiakhoz képest is még inkább kezdünk elmaradni a szakmai utánpótlás kinevelésében. Ennek – tanszékenként, oktatónként is – különféle okai lehetnek. Sajnos egy ideig már arra is van példa, hogy némelyik magyar nyelvészeti tanszéken nincs nyelvjárástan-oktatás, vagy esetleg csak olyan jellegű, amely a szociolingvisztika keretében úgy-ahogy érinti a magyar dialektológia egynémely kérdését. Ez a folyamat egyrészt az idősebb nyelv-

⁴ A kötet időközben megjelent: V. dialektológiai szimpozion. Szombathely, augusztus 22–24. Szerk. GUTTMANN MIKLÓS, MOLNÁR ZOLTÁN. Szombathely, 2007.

járáskutatók nyugdíjba kerülésével, másrészt a már bevezetett új tanárképzési rendszer térhódításával bizonyosan fölerősödik majd, és megnöveli szakmai utánpótlásgondjainkat. Elszomorító tény, hogy például az utóbbi években a nyelvészdoktoranduszoknak rendezett országos konferenciák programjában szinte elvétve találunk hagyományos magyar nyelvészeti előadástémát, s amint már említettem, nyelvjárási tárgyú referátum pedig sajnos egy sem szerepel. Más, különböző szempontból vonzóbb (valószínűleg a jobban támogatott vagy talán könnyebben, gyorsabban eredményt hozó) nyelvészeti diszciplínák képviselőihez viszonyítva egyre kevesebb a fiatal nyelvjáráskutató. Ismerve a ma még tevékeny dialektológusok életkorát és számát, nem nehéz megjósolni, hogy egy-két évtized múltával kevés művelője lesz a nyelvjáráskutatásnak. Ennek negatív következményei, amint utaltam rá, valamelyest már most is látszanak, idővel pedig egyre erőteljesebben megmutatkozhatnak, ha hamarosan nem következik be kedvező változás.

A nyelvjáráskutatás háttérbe kerülésének persze több oka is van. Ilyen például az a mintegy fél évszázaddal ezelőtt elkezdődött és az 1960-as évek elejétől fölerősödött gazdaságitársadalmi folyamat, amely az egykori paraszti gazdálkodás s ezzel párhuzamosan a néphagyományok visszaszorulásával – főképpen a határainkon belül – a nyelvjárások folyamatos pusztulását is maga után vonta. De azért még itthon is sokat lehet tenni az egyes települések és kisebb-nagyobb tájegységek nyelvjárási jelenségeinek, értékeinek megmentéséért. Nyilvánvalóan ennek fölismerése és a nagyatlasz anyagának összegyűjtése, kiadása óta a nyelvjárásokban végbement nagymértékű változások és a napjainkig kialakult nyelvi helyzet feltárásának gondolata ösztönözte Kiss Jenőt arra, hogy – akadémiai kezdeményezés keretében – egy új magyar nemzeti nyelvatlasz készítésére nyújtson be pályázatot (vö. MNy. 2006: 129–42). Ez tájészolásaink mai állapotát tekintve még kellő időben történt, s igazán jó ötletnek látszik, megvalósítható kutatási programnak ígérkezik. Öröndetes, hogy a pályázat sikeres lett, s bár a kutatáshoz tervezett összegnél jóval kevesebb pénzbeli támogatással, mégis hamarosan elkezdődhetnek a tervezett munkálatok. Az új magyar nemzeti nyelvatlasz lehet a XXI. század első évtizedeinek egyik legjelentősebb nyelvészeti vállalkozása.

A következő időszakban a másik feladatunk – egyéni vagy esetenként kisebb-nagyobb létszámú munkaközösség kutatásaként – újabb tájészótárak, regionális atlaszok és legalább egy-két monografikus igényű feldolgozás készítése is lehetne, mégpedig olyan településekről vagy vidékekről, amelyek nagyrészt mindmáig elkerülték a nyelvjáráskutatók figyelmét, noha a velük való foglalkozás még most is ígéretesnek látszik. Ilyen helységek és tájegységek elsősorban a szomszédos országokban vannak, ezért ezeken a magyarlakta területeken nagyobb remény mutatkozik arra, hogy az ottani nyelvjárásokban még sok – nemegyszer archaikus és például a nyelvtörténeti vizsgálódások számára fontos – jelenséget tárjon föl a dialektológiai kutatás.

Mindhez elengedhetetlenül szükséges a tanítványaink, doktoranduszaink köréből újabb szakmai utánpótlást kinevelni. Szerencsére több olyan tanszék is van a magyar nyelvterületen, ahol ennek még megvannak és jó ideig meg is lehetnek a kedvező föltételei. Ebben például a nagy múltú és a dialektológiában világszerte ma is az élvonalat jelentő, megújulásra képes német nyelvjáráskutatás szolgálhat mintául. Így egyebek mellett azzal, hogy a Német Dialektológia Nemzetközi Társasága (német nevének rövidítésével: IGDD) a legfiatalabb dialektológusok számára 2005-ben Freiburgban konferenciát szervezett, amelyen ök tartottak előadásokat, s ezenkívül kutatási terveikről is beszámoltak. A Társaságnak az után-

pótlás kinevelését célzó törekvése a 2006-ban Bécsben rendezett II. IGDD-kongresszus nemzedéki összetételében, a fiatalok nagyobb arányú részvételében is jól megmutatkozott.

Kedves Kollégák! Úgy vélem, hogy az imént elmondottak egy részével bizonyosan nem mindenki ért egyet. S ez természetes is. Jómagam is annak örülnék, ha például az általam vázoltaknál jobban, kedvezőbben alakulna szeretett tudományszakunk, a magyar dialektológia jövője. Gondolom, a jelenlévők között sokan vannak, akik ezt a szakterületet érzik szívükhöz a legközelebbinek. S ez is természetes lehet, hiszen például a hozzám hasonló korúaknak – a sok örömet jelentő kutatómunka oroszlánrészét már elvégezve – a dialektológia egész pályáját meghatározta, és egész életútját összekötötte s összeköti ma is a szülőfölddel, a szűkebb hazával. Életpályám alkonyán ugyanis ugyanazt érzem, mint a kezdetén: mindig örülni tudtam – s ezzel ma is így vagyok – a tájnyelvi adatoknak, sajátos fordulatoknak, mert ezek nemcsak nyelvi értéket jelentettek számomra, hanem annál többet, hiszen földidéztek s most is földidéznek bennem gyermekkorom világát, a szegénységben és nehéz sorsban is összetartó falusi közösséget, a hétköznapi és az ünnepnapok rendjét, s annak – sajnos mára vagy talán már örökre letűnt – gazdag hagyományvilágát, amely egykor közösségi erőként munkára, egymás iránti tiszteletre és összefogásra tanította a felnövekvő nemzedékeket. S hogy ez mit jelenthet nekünk és mindazoknak, akiknek a nyelvhasználatában még fölföltűnnek a gyermekkortól napjainkig megőrzött nyelvi-nyelvjárási jellegzetességek, azt Somogyi Tóth Sándor az „Érdeklődés születése” című írásában – igen találóan – a következőképpen fogalmazta meg: „Hát igen. Az én somogyi szólásaimnál is megállnak olykor a pestiek. S a vájt fülűek figyelnek. Mert: Hol csavarogtál? az nem ugyanaz, mint a: Hun kujtorogsz? És ha csakugyan van különbség, akkor az már nem csupán nyelvi különbség. Hanem az effajta sajátosságok könnyen utalnak a felfogásmód, a gondolkodás külön arculatára: költőiség, humor, névadó lelemény, konkrétság és hűség – ezek már valaminő »tájgondolkodás« színképét adhatják együttesen. És még többet is. A haza – az én hazám – arcán, képén egy vonást. – Úgy látszik: a tájnyelv színei, ízei és dallamai önkéntelenül, sőt az ember akaratára ellenére is megőrződnek és még csak nem is szunnyadoznak, hanem alakítva alakulnak jól fölismerhető személyiségjegyekké. Mégpedig életre szólóan.” (Népszabadság 1970. március 22. 7.)

Bízom benne, mindnyájunk nevében mondhatom, hogy nagyon jó volt részt venni ezen a szimpozionon is. Jó és hasznos volt, mert nyelvjáráskutatásunk múltjáról, jelenéről és jövőjéről hasonlóképpen gondolkodó, szakmaszerető és hozzáértő kollégákkal hozott össze jó sorsunk itt Szombathelyen. Ebben – mint mindig, most is – igen fontos, meghatározó szerepe volt a házigazdáknak, a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke vezetőjének, minden oktatójának, munkatársának és mindazoknak, akik valamilyen formában részt vállaltak a szimpozion gondos megszervezésében, sikeres lebonyolításában, és mindent elkövettek azért, hogy mindnyájan jól érezzük magunkat. Kérem, fogadják mindezért a nyelvjárási konferencia résztvevőinek őszinte elismerését, hálás köszönetét. Tudom, hogy tudományszakunk jelentős múltra, szép eredményekre tekinthet vissza, s részben emiatt, részben pedig a legfiatalabb dialektológusgárda kinevelésében bízva hiszem és nagyon remélem, hogy a magyar nyelvjáráskutatásnak eredményes jövője is lesz.